

Fra Vester Nebel Kirke

Af H. K. Kristensen

Står man ved den smukke lille Vester Nebel kirke, rinder salmelinien »Hyggelig, rolig, Gud, er din bolig« en let i hu. Træder vi indenfor, mindes vi - som i alle kirker - om, at her »går klang af dåbens vand og gravens nøgler«, at Gud og hans hus omslutter menneskelivet fra vugge til grav. Vi glæder os over det smukke velproportionerede kirkerum, hvortil nu det sengotiske, krydshvælvende tårnrum er føjet på såre smuk måde og er blevet forsynet med faste, murede bænke langs væggene. Og vi ser på det inventar, som gennem tiderne er bragt ind i kirken for at smykke huset og for at være med til at forkynde Guds storhed og barmhjertighed - og ofte tillige røbe noget såre menneskeligt om giverne. Det er, som om de gamle billeder får øget dragningskraft, hvis man prøver at finde de forestillinger, som bevægede tidligere tiders kirkefolk til at fremstille og betragte værkerne.

Vi vil forsøge at se lidt nærmere på nogle af genstandene, men vil dog først høre, hvad der i ældre tid er nævnt som hørende til herinde. Der er nemlig sket forandringer, og de sker stadig. Smagen (kunsten) og fromhedslivet forandrer sig, såvel som de økonomiske muligheder.

1766 fortæller sognepræsten, hamborgeren Albert Kristoffer Klagenberg, at »under Øllegaards [Øllufgårds] stol staar i taarnet sal. admiral Kaas' første frue uden tvivl i en dobbelt kiste. Over korets hvælvning staar *mangfoldige adelsvaaben*, men hvis de er vides ej. I denne liden kirke findes alene *en malet tavle*, som forestiller, hvorledes Jesus aabenbares for Marie Magdalena. Øverst staar: »Haver du baaret min Herre bort, da siig mig, hvor du haver lagt ham«. Jesus siger til hende: »Qvinde, hvi græder du«. - Neden under: »Herren lod mig forsøge meg og stor angst, og gjorde mig levende igen. Ps. 51«. Dernæst: »A° - 1650 haver erlig og gudfrygtig pige Karen Simonsdatter givet og ladet opsætte denne tavle i Nebel kirke til et

taknemmeligheds tegn for den gode Guds naadige udfrielse af de haarde aandelige anfægtninger, hun paa 10 aars tid haver været med besværet. *Altertavlen* er opsat af fru Christence Krag 1616. Nebel kirke ligger midt i sognet for sig selv. *Prædikestolen* siges at være gjort af en mand i Libstrup.¹

Ikke alt, hvad præsten nævner, kan vi i dag finde i kirken. Det gælder således takketavlen fra den for angst befriede pige. Måske kan man ud fra de gengivne ord af Marie Magdalena slutte, at hun har lidt under en følelse af, at Frelseren var blevet borte for hende. Den 51. salme er da velvalgt, og hendes slutningsord er hentet fra vers 20.

Som allerede antydet, er der heller ikke mere nogen åben begravelse i tårnrummet. I ældgammel tid havde kirkefolket den opfattelse, at det var bedst at blive begravet så nær det indviede Guds hus som muligt, præster og fornemme kunne blive begravet inde i kirken. Det undrer derfor ikke, at herskabet på sognets herregård, Øllufgård, lod indrette en åben begravelse i tårnrummet. Fine folk nøjedes nemlig ikke mere med en grav under kirkegulvet, men ville sætte sig et synligt, vedvarende minde. Admiral *Ulrich Kaas* havde 1719 fået Øllufgård og gods tilskødet af sin far, amtmand Jørgen Grubbe Kaas. 1720 købte han Brøndum og Vester Nebel kirker af kongen. 1724 døde en lille datter og hans første hustru Sofie Rubring. Kaas har da indrettet tårnrummet til den åbne begravelse for dem. Og sådan stod den til omkring 1850, da rummet ophørte at være gravkammer.

1720 havde Kaas lånt 6.000 rdl. af sin kollega Tordenskjold. Samme år faldt Tordenskjold for Staels skarpe klinge i en duel. Kaas' gæld gik da over til Tordenskjolds arvinger, og i løbet af 20 år voksede posten til 10.537 rdl., og desuden havde pengemanden, justitsråd, senere etatsråd Gerhard H. Lichtenberg 1.000 rdl. til gode på 1. pant. Dette kunne Kaas ikke klare, og 1741 stilledes gård og gods til tvangsauktion. Hovedgården købtes af Søren C. Rygaard, Hesselmed, som overdrog den til dens tidligere forpagter Jens Vindfeld.² Derfor

kom admiralen ikke til at hvile ved sin første hustrus side i V. Nebel kirke.

Det kan tilføjes, at der *under koret* findes et forlængst til-muret gravkammer, også indrettet til afdøde fra Øllufgård.

Øllufgård blev først en herregård, efter at adelsmanden *Niels Pedersen Glambek* 1583 ved et mageskifte med kongen havde fået bl.a. 3 gårde i Øluf by og af dem oprettet Ølluf-gård. I dette gravkammer blev Niels Glambek begravet 1593, desuden var en jomfru Mette Glambek begravet der. O. Niel-sen mener, at Glambek ikke var gift, men det er næppe rig-tigt, da Niels Brahes skrivekalender for 21. juli 1600 melder: »Fru Maren, Niels Glambeks begraffuels«. Endvidere blev Glambeks efterfølger på Øllufgård, Fasti Staverskov, begravet der og formodentlig også hans enke Christence Krag.³

Præstens oplysning 1766 om, at »over korets hvælving står *mangfoldige adelsvåben*« skyldes nok en misforståelse. Hvæl-vingen er efter præstens tid blevet overkalket, hvilket kalklag atter blev fjernet for nogle år siden, og da afdækkedes ikke våbenskjolde, men en bladdekoration fra den sildige gotiske tid. Dennes medtagne rester er det vel, præsten har opfattet som adelsskjolde. Desuden findes på korbuen en langt spink-lere ornamentik afdækket.

Der er andet i kirken, som minder om de adelige på Ølluf-gård, også fra tiden, før de blev kirkeejere. De har åbenbart været gavmilde mod deres sognekirke og har vel haft kirketien-den i forpagtning. De opnåede også noget ved deres gaver. De fik nemlig lov til at indrette gravkammeret under korgulvet og blive begravet der. Sligt skulle der gerne betales for på en eller anden måde.

Alttertavlen er en *renaissancetavle* med nyere malerier af Kristi lidelseshistorie. De er malet af *Jørgen Hansen, Esbjerg*, kaldet »den lille maler«. På et skilt bag på tavlen læser man: »I. Hansen, Esbjerg 1819«. Mærkværdigt nok er nogle cifre forbyttet. Der skulle have stået 1918.

Hr. Klagenberg oplyser, at fru Christence Krag, Øllufgård,

lod tavlen opsætte 1616, hvilket står fuldt ud til troende, men der er unægtelig noget mærkeligt derved. O. Nielsen beretter 1862: »Altertavlen er ny, sort malet med forgyldte bibelsprog og figurer. Den ældre, af hvilken nogle smaa Apostle ere tilbage, havde foruden Bryskernes og Stjerne-Juelernes Vaaben en Indskrift, der angav, at Fru Kristence Krag 23de August 1616 lod den indsætte i Kirken paa sin Bekostning«. ⁴

Den sortmalede tavle må være fjernet 1918, da den gamle tavle atter kom til ære og værdighed.

Det formodede *Bryskeske våben* synes at være en fremmed fugl på vore kanter, og for at løse dets gåder bliver det nødvendigt først at lave et lille sidespring til egnens adelshistorie. Da Niels Glambeks ikke havde børn, der overlevede dem, fik hans brodersøn *Fasti Staverskov* fra Hennegård overdraget Ølulfgård, hvilket skete 1593. Nu vil nogle læsere nok sige: »Jamen, hvordan kunne en broders søn have navnet Staverskov? - Havde adelen ikke faste slægtsnavne, siden Frederik I 1526 påbød, at adelen skulle føre faste slægtsnavne? Rettede man sig ikke efter dette?« - Jo, i reglen, men navnene var nu ikke mere faste, end at der kunne finde forskydninger sted en gang imellem, og det er tilfældet her, og det af en bestemt grund. Den afdøde Niels Glambek var søn af Peder Christensen Glambek til Stubberup i Højen sogn, Vejle amt, og hustru Gunder eller Marine Staverskov. Hun var eneste barn af Oluf Staverskov til Ribe-bispens befæstede gård Brinke, tæt syd for Mølby i Ballum sogn. Da denne Oluf Staverskov var sidste mand af sin slægt, ville navnet altså dø ud med ham, og for at dette ikke skulle ske, havde Oluf (Fastis far) taget sin mors navn. Første gang, vi møder ham, 1536, kaldte han sig kun Oluf Pedersen. Dette år tjente han Ribebispen og blev for øvrigt arresteret sammen med ham, men blev snart fri. Året efter købte han den tidligere bispegård Donneruplund i Give sogn, som kronen havde overtaget ved reformationen, og hvor Olufs tilkommende svigerfar *Palle Bang* synes at have været lensmand i 1512. Palle Bang blev senere lensmand på den

Fig. 1. Adelsvåben (Bryskes)
på V. Nebel kirkes altertavle.
Foto Knud Jensen.

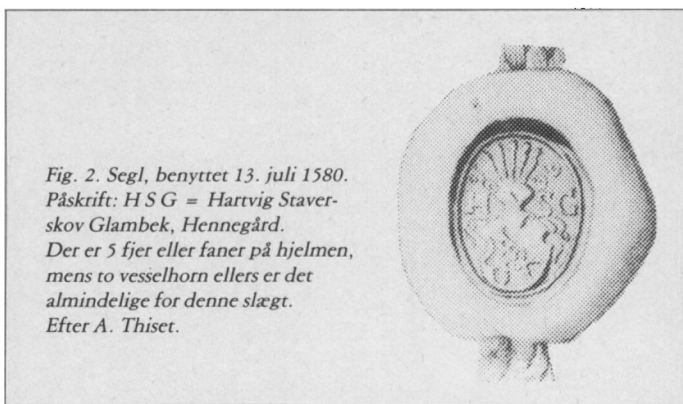
biskoppelige Hennegård og var det også efter sækulariserin-
gen.

Hans datter *Anne Bang* blev gift med Oluf Staverskov, og de blev så ejere af Hennegård. Olufs brødre beholdt alle navnet Glambek, og Oluf såvel som hans tre sønner beholdt Glambekernes våben med tre hvide søblade om en rød rose.⁵ Dette våben ser vi i V. Nebel kirke på den øverste stolegavl på mandssiden, og nedenunder læses: »Niels Persen Glambek 1585«. For at lette overblikket hidsættes en lille slægtstavle:

Peder Glambek, Stubberup † 1554 ~ Gunder (Marine) Staverskov † 1554

Christiern Glam- bek. Stubberup, begr. i Ho kirke.	Oluf Staverskov, Hennegård † 1586. ~ Anne Bang.	Claus Glambek, begr. i Ho kirke.	Niels Glambek, Øllufgård, † 1593, begr. V. Nebel.	Mette Glambek, † 1543, begr. i V. Nebel kirke.
--	---	-------------------------------------	---	--

Hartvig Staverskov, Hennegård og Donslund. † 1605. ~ Birgitte Vind.	Splid Staverskov, Donneruplund.	Fasti Staverskov, Øllufgård † 1607. ~ Christence Krag.
--	------------------------------------	--

Blandt Fasti Staverskogs nærmeste slægt finder vi ingen Bryske. Ingen af denne slægt har nogen sinde haft tilknytning til Øllufgård, og der er heller intet, der tyder på, at der har været nogen tilknytning til kirken.

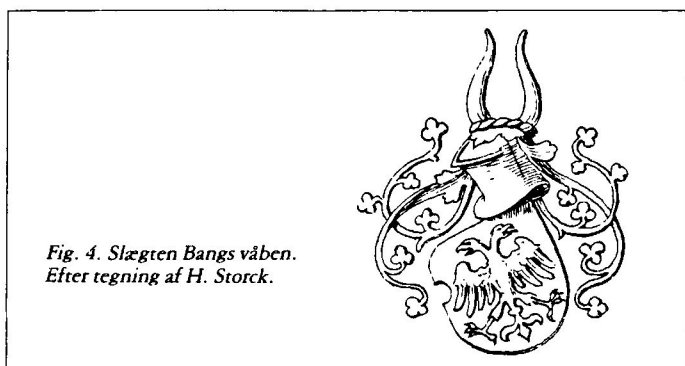
Hvis et giver-ægtepar satte deres våben eller bomærke på en renæssancealtertavle, finder man sædvanligvis mandens mærke på tavlens højre vinge (til venstre for beskueren) og fruens på den anden vinge. Men sådan er forholdet ikke her. Det er kun *ægteparrets mødrene våben*, man ser her på hver sin vinge. På spindesiden har våbenet en 6-oddet stjerne over 3 bølgelinjer. Det er Stjerne-Juelernes våben, og det er fru Christence Krag's mødrene våben, idet hun var datter af Mogens Krag og Sophie Nielsdatter Juel til Agerkrog i Tistrup sogn, Glomstrup på Mors og Sønderris i Guldager sogn.⁶ Når fru Christence satte sit mødrene våben på altertavlens ene vinge (og det på spindesidens), er der absolut ingen tvivl om, at hun mente, det var sin afdøde ægtefælles mødrene, hun anbragte på tavlens sværdside. De fædrene våben, Staverskogs og Krag's, må være malet andetsteds på tavlen, men forlængst forsvundet.

Fig. 3. Slægten Bryskes våben.
Efter tegning af H. Storck.

Lad os se lidt nærmere på det »fatale« *Bryske-våben* (se fig. 3). Det er hvidt, lodret delt og viser en halv sort ørn med gult næb og kløer og i den anden del en halv rød lilje, på hjelmen en sort ørn og omkring skjoldet en grøn drage. Våbnet på altertavlen er også lodret delt og viser ligeledes en halv ørn og en halv lilje samt en ørn på hjelmen.⁷ Farverne er vist opmalet for tit til, at man kan slutte noget fra dem. Alt er ganske vist spejlvendt, men det ses ikke så sjældent, så det bør man nok ikke lægge for megen vægt på. Dragen er udeladt, men det sker undertiden, at små detaljer udelades.

Som nævnt opgives ikke en *Bryske*, men *Anne Bang* som Fasti Staverskovs mor. Hun tilhørte den jyske slægt *Bang*, som Grundtvigs mor og digteren Herman Bang også menes at tilhøre, og som førte en flakt ørn (med to hoveder) i våbenet. Palle Bangs segl findes endnu. Han benyttede det den 14. oktober 1533, da han var medudsteder af et vidne om et forlig mellem Thomas Stygge til Frøstrup og Peder Christensen Glambek til Stubberup. Seglet er noget utydeligt og ikke let at gengive, hvorfor her i stedet for gengives H. Storcks tegning af Bangslægtens våben⁸ (se fig. 4). På hjelmen havde Bang'erne i reglen to vesselhorn, ikke nogen ørn.

Fru Christence har gentaget våbenet i hele forælderækken på *prædikestolens himmel*. Hun har nemlig mange år senere skænket prædikestol og himmel til kirken. Himlen har 5 opsatser, de 4 gengiver *forældrenes våben*. I den første opsats fra venstre ses de 3 søblade om rosen samt bogstaverne F S F, dvs. Fasti Staverskovs fædrene, altså Glambek'ernes (fig. 5).

Fig. 5. Parti af prædikestolens himmel med Bryske-våbenet og med F S M, dvs. Fasti Staverskovs mødrene. Foto Knud Jensen.

Fig. 6. Felt på prædikestolens himmel med Christence Krag's fædrene våben og C K F.

Foto Morten Harborg.

Det næste felt har et våben, der fuldstændig svarer til det »fatale« på altertavlen, og her finder vi bogstaverne F S M, dvs. Fasti Staverskøvs mødrene (altså Anne Bangs eller en Bryskes).

Midteropsatsen vil vi gemme lidt. Vi ser på det 4. stykke, der har et våben med 3 sorte krager i hvidt felt og på hjelmen en sort krage (Fig. 6). Det er Christence Krag's fædrene og har da også bogstaverne C K F. På den sidste opsats står så bogstaverne C K M og Stjerne-Juelernes våben. - Således har fru Christence forsynet begge sine to store gaver til kirken med sin afdøde mands og sine egne fædrene og mødrene våben.

Hvem var så *Fasti Staverskøvs mor*? Er våbnet, der angives som hendes, et Bryske- eller et forkert husket eller misforstået Bang-våben? Man kunne også spørge: Har Oluf Staverskov været gift 2 gange, først med Anne Bang og senere med en Bryske? Det er mærkeligt, hvis fru Christence ikke har vidst

rigtig besked. Hun tilhørte en begavet, adelsstolt og historisk interesseret slægt.⁹ Det gjaldt broderen Niels Krag til Agerkrog og Trudsholm og dennes søn, Christences nevø, rigsråd Otte Krag, adelens bekendte fører under forhandlingerne om enevældens indførelse, da han hovmodigt spurgte, om der ikke burde være forskel på en herremand og en bonde.

Fru Christence selv arvede på sine børns vegne både Hennegård og Donneruplund efter Hartvig Staverskov og Birgitte Vind. Med dygtighed og en vis pågâenhed, som bl. a. viste sig, da hun imod Ribe kapitels vilje gennemtrumfede et større mageskifte, hvorved hun fik 4 gårde i Hygum, 1 gård i Tjærborg, 1 gård i Gesing og et bol i Bryndum for noget af sit og børnenes arvegods i det fjernt liggende Hammerum herred. Derved blev det lettere for hende at føre tilsyn med godset, og det gav først og fremmest mulighed for at få bønderne til at yde hoveri til hovedgården, så hun blev i stand til at forbedre og udvide sin herregårds drift. Hun døde vist først i året 1657, for dette år betalte datteren Anna, gift med Kristoffer Hvas, Hennegård, 33 rdl. 3 mark 1 sk. til borgmester Stefan Nielsen, Varde, for hans udlæg ved hendes begravelse.¹⁰ Således blev hun forskånet for at opleve Carl Gustav krigenes og pestens ødelæggelser og rædsler, som forvandlede hendes rigdom til dyb armod.

Trods al interesse, Kragsslægten måtte nære for sin stand, er der dog ét forhold, der kan tyde på, at Fasti Staverskøvs mor er Anne Bang. Navnet Fasti er egentlig et stamnavn, og Anne Bangs mor, Anne Fasti Thomasdatter, tilhørte denne slægt. Det er da mest sandsynligt, at Anne Bang har opkaldt sin dreng efter sin far og altså givet ham slægtsnavnet som fornavn. Det er langt mindre sandsynligt, at en eventuel Bryske som Palle Bangs 2. hustru opkalder sin søn efter den forrige kones far. Det er vist utænkeligt?

Anne Fastis far var Thomas Fasti, der 1479 og 1513 nævnes til Vennergård i Velling. Hans sønnesøn, der også hed Thomas Fasti og også ejede Vennergård, var gift med Christence Bry-

Fig. 7. Midtertopstykket: Sjælekampen i Getsemane have. Foto Knud Jensen.

ske, der døde som enke 1611. Sandsynligvis har Christence Krag forvekslet de to Thomas'er og deres hustruer og derved kommet på vildspor. Derfor mener jeg, Bryske-våbnet er kommet på tavlen og prædikestolens himmel ved en fejltagelse. Det skulle have været Bangs flakte ørn.

Midtertopstykket på prædikestolens himmel fra 1654 viser et træ og en knælende mand, der beder foran en træstub med et bæger på (fig. 7). Måske skal der nogen fantasi til at forestille sig, at det gælder sjælekampen i Getsemane have. At dette er motivet fremgår tydeligt ved en sammenligning med et arbejde i Sct. Olufs gamle, rige og store valfartskirke i Albo herred i Skåne. Det store kirkehus er fyldt til overflod med pragtfuldt kirkeinventar, blandt detaljerne på højalterets mange passionsbilleder fra gotisk tid findes et arbejde, hvor man ser Kristus knæle bedende foran kalken i en have, disciplene sovende og bag havehegnet skimtes skaren, der vil fange Jesus (Fig. 8). Det er tydeligt nok scenen fra Getsemane have, og det er lige så tydeligt, at arbejdet i Nebel er en stærkt

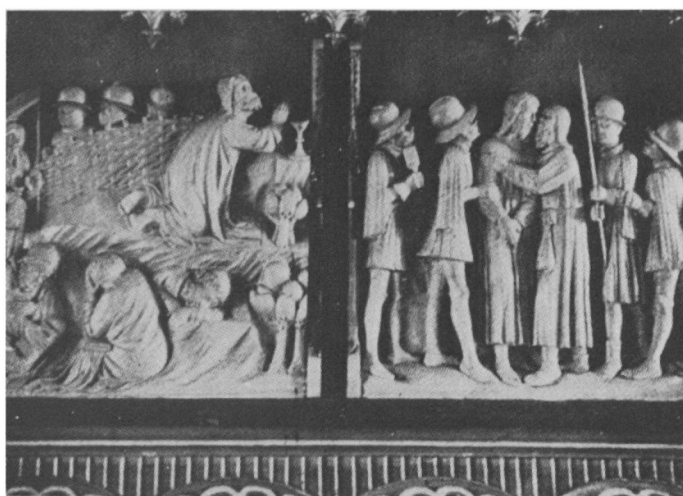
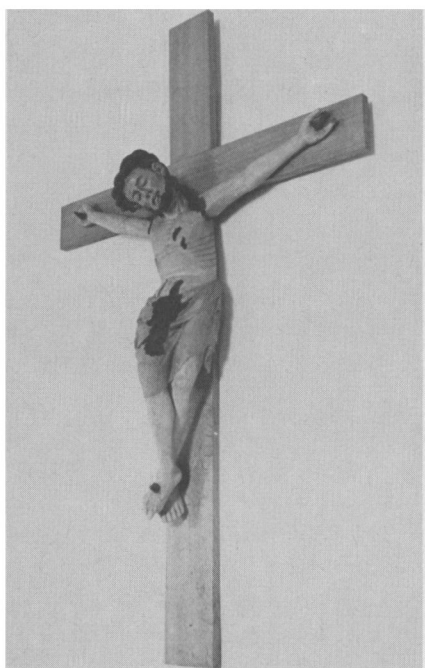

Fig. 8. *Sjælekampen i Getsemane have. Til højre: Judaskysset. I Sct. Olofs kirke i Skåne. Efter Nils Boström.*

forenklet fremstilling af det samme. Vor billedsnider har næppe hentet ideen i Sct. Olufs i Skåne. Yderligere er der foran midtstykket anbragt fritstående figurer med marterredskaberne: Pæl, stige, hammer eller kølle og »de tre søm« (eller nagler fra korset).

Selve *prædikestolen* er overmåde rigt udskåret. Stolen har 5 felter med dydehermer, dvs. piller, der øverst er formet som en menneskelig overkrop og symboliserer dyder. I hvert felt findes under en bue en udskåret billedfremstilling med malet tekst under. Første felt fra venstre har således »Lucas I.« Det hentyder til indledningen af hans evangelium. Her hedder det, at han nedskrev det, »for dig i orden, mægtigste Theofilus«. Man ser Lucas ved nedskrivningen og Theofilus stående. I de andre felter følger hyrderne fra marken, omskærelsen, de hellige tre konger og Simeon og Anna med barnet.

Også »underbaldakinen« ved stolens nedre rand er særdeles rigt udskåret og viser bl.a. pelikanen, der hakker hul i sit bryst for at nære sine unger med sit eget blod, et billede på moder-

*Fig. 9. Smertens krucifix
i Nebel kirke.*

*De sorte pletter er huller,
hvor træet er ormeædt
eller bortrådnit.*

Foto Knud Jensen.

kærligheden. Det samme motiv findes på underbaldakinen på prædikestolen i Oddum kirke, der ligeledes er overvældende rigt udskåret,¹¹ og ligner V. Nebel kirkes så meget, at den må være fra samme mesters hånd. Billedskæreren har muligvis også hjulpet med udførelsen af prædikestolen i Haderslev. Om han en tid har boet i Libstrup lader sig næppe afgøre, især da vi ikke kender hans navn, men det er ikke usandsynligt.

En *kirkestol* bærer som nævnt Niels Glambeks navn og årstallet 1585. De andre stole med renaissancens bladværk og sengotisk foldeornament er nok fra omtrent samme tidsrum. Tidligere endte stolegavlens stolper i en ægformig afslutning, men de blev ved sidste kirkerestaurering erstattet med kopier af de forkrøblede gotiske spir, som er så almindelige i sydvestjyske kirker. »Knappen« kaldtes en sådan i gamle dage.

På korvæggen hang et gammelt *krucifix*, der efterhånden var blevet temmelig medtaget. Omkring 1930 blev det derfor lagt op på loftet, hvor det blev yderligere medtaget. Selve korstræet gik til, og det var sin undergang nær (fig. 9). I 1952 blev det taget frem for at blive restaureret samtidig med, at andet kirkeinventar blev istandsat. Konservatormedhjælper Abildgaard Jensen arbejdede med dette i et lokale på loftet hos daværende førstelærer Morten Harborg i den gamle skole. Konservatoren fandt en plade bag på figurens hoved, fjernede den og fandt i et hulrum en lille pakke. Den indeholdt *relikvier* (helgenlevninger), indsvøbt i en linnedklud.¹²

På Nationalmuseet blev det hele nærmere undersøgt, og dets folk har nok spilet øjnene op, da det blev klart, hvad det var. Det var i virkeligheden et enestående fund, et af de ældste vidnesbyrd om en ny teologi og en ny fromhedsretning, båret frem af en ny kunstretning, nøjagtigt dateret.

Nationalmuseet har ved museumsinspektør Fritze Lindahl, været så venlig at sende mig et fotografi af fundet og en beskrivelse af det (fig. 10).

Der var et par små knoglestumper i en linnedklud, en lidt større linnedklud, 4 stumper træ og en cirkulær, irret kobberplade, ca. 5 cm i diameter, med en kobbernitte. Der har været endnu 3 andre, alle ved randen af pladen, så den har været fastgjort til et eller andet. Desuden var der en *pergamentstimme*, ca. 13,5 cm lang med følgende latinske indskrift:

»Hoc os de coste s(an)c(t)a(rum) XI milium v(ir)ginu(m) positu(m) hic p(er) mag(ist)r(u)m thucone(m) cantore(m) ripen(sem) anno d(omi)ni m(ilesimo) ccc (trecentesimo) XVIII (octave decimo) in octava ascenc(i)o(n)is d(omi)ni ad honore(m) s(an)c(te) crucis«.

Lektor Bue Kaae, Esbjerg, har været så venlig at oversætte latinen. Oversættelsen lyder: »Dette ribben fra de 11.000 jomfruer er anbragt her af magister Thyge, kantor i Ribe, i det Herrens år 1318 8. dagen efter Herrens himmelfart til ære for det hellige kors«.

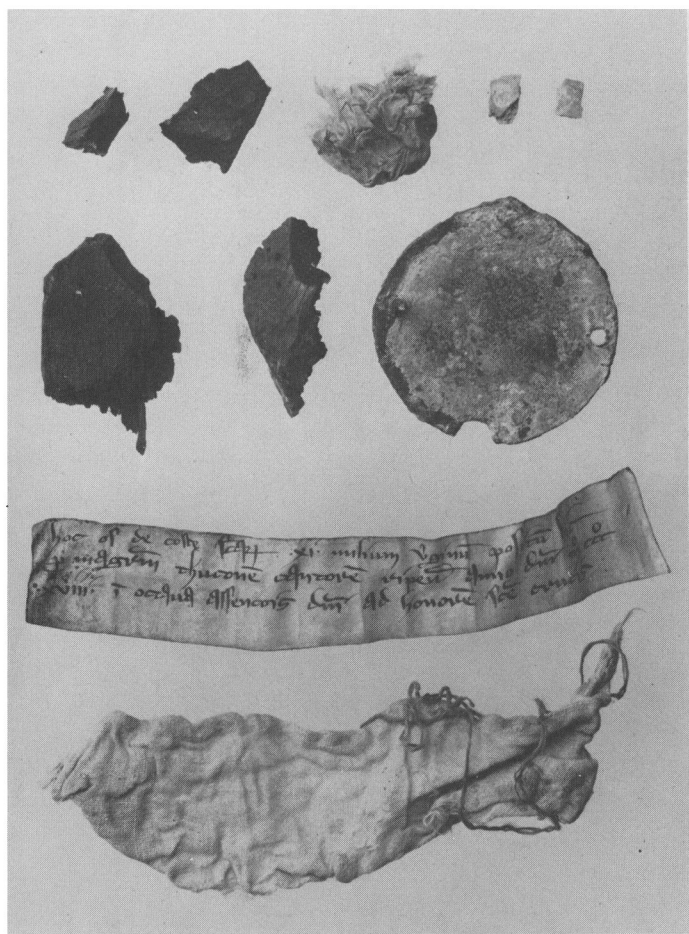

Fig. 10. Relikvie, fundet i hovedet af krucifikset. Øverst fra højre to små benstumper, en klud af fint linned, hvori knogledelene lå, to små træstumper, og nedenunder to lidt større, dernæst en kobberplade med 5 cm diameter og med en kobbernitte samt huller efter 3 andre. Nedenunder en ca. 13,5 cm lang pergamentstrimmel med en latinsk indskrift. Nederst et lidt større linnedestykke. 2/3 størr. Foto: Nationalmuseet.

Kantor Tyge fik 1321 sit kantorembede udvidet med provstiembederne i Frøs og Kalvslund herreder samt Mandø. Der menes, det er ham, der senere blev ærkedegn. Han døde 1338. Kristi himmelfartsdag faldt dette år på den 1. juni. Ottendedagen er 8. juni, en torsdag.

Legenden om *de 11.000 jomfruer* eller Ursula synes at have udviklet sig fra en latinsk indskrift ca. 350-450 om, at basilikaen i Köln var bygget på et sted, hvor nogle kristne jomfruer havde lidt martyrdøden. Det blev efterhånden til, at en skøn, kristen, engelsk kongedatter Ursula ikke ville ægte en hedensk fyrste, som hendes far ikke ville give afslag, dog fik datteren 3 års frist. Hun forlangte og fik 10 fornemme kristne kvinder, der hver fik 1000 andre ærbare jomfruer, med hendes egne i alt 11.000. De drog over Köln til Rom. På tilbagevejen blev de i Köln fanget af Hunnerne, der netop havde ødelagt byen (ca. 450). Den 21. oktober dræbte Hunnerne jomfruerne, efter at deres konge forgæves havde søgt at vinde Ursula. - Nogle forskere mener, at de 11 ved en fejlslagsning er blevet til 11.000. Det hele turde være et eksempel på, hvordan en legende fra en lille kerne af sandhed kritikløst kan udvikle sig til det fantastiske. 922 byggedes Sct. Ursulas kvindekloster i Köln. Fra et gammelt gravfelt ved klosterkirken leverede man relikvier til forskellige egne af kristenheden. Vi kan tilføje, at Ribe i middelalderen havde forbindelse med Köln handelsmæssigt - og altså også kirkeligt og kunstnerisk. I Ribe domkirkes store tårn fandtes et kapel, viet til de 11.000 jomfruer.¹³

Den nøjagtige bestemmelse og datering gjorde sit til, at Nationalmuseet fandt, at krucifixet var af så stor historisk og kunsthistorisk interesse, at det fremsatte ønske om, at det blev overladt museet, og det tilbød, at det ville lade fremstille en kopi og overlade den til V. Nebel kirke eller et krucifix af en moderne kunstner, om menighedsrådet ønskede det. Man ville imidlertid nødtigt give afkald på det krucifix, der så længe havde tilhørt kirken. Efter langvarige drøftelser, hvorunder museets repræsentanter havde været i V. Nebel og sognepræ-

Fig. 11.
 Ansigtet på krucifixet.
 Foto Morten Harborg.

sten i København, endte det med, at krucifixet efter en nødtørfvig konservering blev sendt tilbage til kirken og ophængt i den tilstand, hvori det fandtes.

Krucifixets ælde gør det særlig interessant. Selvfølgelig havde man også tidligere haft krucifixer i kirkerne. Oftest var de små, af kobber, bronze eller andet metal og anbragt på alteret eller som dele i de gyldne altre, hvoraf der nok har været flere, end man tidligere har regnet med (se Knud Krogs afhandling om det gyldne alter i Malt kirke i Fra Ribe Amt 1971). På disse krucifixer står Kristus gerne på et lille fodbræt med vandret udstrakte arme, åbne øjne og ofte med kongekrone på hovedet. Det er en sejrende Kristus, der sejrede gennem døden. V. Nebel krucifixet og senere krucifixer er anderledes. Det i V. Nebel er et *smertens krucifix* - *crucifixus dolorosus*. Figuren er godt 1 m lang, legemet hænger i skråt udstrakte arme og vrider sig i svag S-form, hovedet hælder mod

højre skulder, bærer tornekrone, øjnene lukkede, munden svagt åben, lændeklædet ret langt, højre fod lagt oven over venstre og gennemboret med én nagle. Dette krucifix er ikke grundet på studium af pinte og henrettedes legemer eller på anatomi i det hele taget, men udsprunget af en åndelig fordybelse i Kristi lidelse. Derved er det kommet frem til det fine ansigt, mærket af lidelse til døden (fig. 11).

Middelalderlige teologer grublede over, hvordan Gud åbenbarer sig for mennesker. Man mente, der var en væsensenhed mellem Gud og mennesket og naturen. Ved at vende blikket indad mod sig selv kunne man erkende Gud, dog kunne mennesket ikke af sig selv fatte den uendelige Gud. Gud måtte komme mennesket i møde. Da søgte tyske mystikere at drage den lidende Kristus i forgrunden og gennem dyb grublen at nå frem til et møde. Allerede Franz af Assisi var blevet stigmatiseret. Netop i Köln virkede mester Eckehart som mystikernes førstemand († 1327). Mystikerne lærte, som Otto Norn refererer det, »hvorledes man kun ved at kende og elske Kristus i hans lidende menneskeskikkelse kan komme til at skue ham i hans guddommelighed«. Også den hellige Birgitta fra Vadstena skildrer, hvorledes hun under inderlig betragtning af krucifixet medoplevede passionen.

Og kunsten blev tjener for denne filosofi og extatiske religiøsitet. Den havde et budskab at bringe. Det er i forbindelse hermed, at vi må se krucifixet i V. Nebel. Man kan næsten ikke undgå at tænke sig, at kantor Tyge er blevet påvirket af mystikerne i Köln. Han har nemlig ikke blot skænket et krucifix til V. Nebel kirke, men det er uden tvivl ham, der tillige skænkede et ganske tilsvarende til Ribe domkirke, som senere fandtes i Sct. Catharinæ klosterkirke i Ribe. Også det var et smertens krucifix med hovedet som relikviegemme og ligeledes med en pergamentseddel, som oplyste, at det var nogle benstumper af de 11.000 jomfruer, nedlagt 1318, samme år som i V. Nebel. Professor Norn skrev: »Der er stilistisk set så stor lighed mellem krucifiksfiguren fra Vester Nebel og den fra

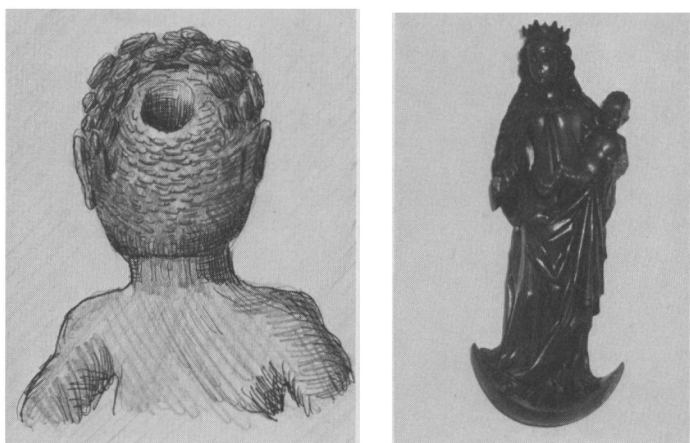

Fig. 12. Detalje af Madonna med barnet fra Darum kirke. Jesusbarnets hoved set bagfra med åbning til relikviegemmet, der oprindeligt har været lukket. Tegning af J. Bruhn. - Ved siden Madonna med barnet.

Ribe, at man ikke vil tage i betænkning at henføre begge snitværker til samme værksted, antagelig i Köln.

Det skønne Ribe-krucifix blev imidlertid tyvstjålet i 1960, og den gamle kulturby blev berøvet en kunsthistorisk skat. Man er da taknemlig for, at V. Nebel krucifixet er bevaret.

- Smertens krucifix fremstilles i hele det følgende århundrede, og typen er velkendt i hele Vesteuropa.¹⁴

Undertiden dannede man relikviegemmer i form som den indesluttede legemsdel. Heraf slutter Yrjö Hirn, at af sådanne opstod hermer eller buster, som i sit indre gemte en relikvie, og han nævner, at de kuriøse buster i Sct. Ursulas kirke i Köln alle har et stykke kranium under issen. - Sligt henfaldt vor kantor Tyge ikke til. Her tjente det udskårne Kristushovede altså som *relikviegemme*. Det er ikke enestående. Her fra amtet kan vi nævne den smukke Madonna med barnet fra Darum kirke, nu i Varde Museum. Gennem Jesusbarnets isse og videre gennem hovedet ned i kroppen er der boret et 2,1 cm bredt og 28 cm dybt rørformet hul som gemme for en relikvie. Da

Varde Museum købte det, medfulgte en linnedklud, som var fundet dernede, men selve relikvien var gået tabt (fig. 12).

Der findes også pragtfuldt udstyrede kister som relikviagemmer, berømt er Knud den Helliges helgenskrin i Odense. Mere almindelige var de mindre skrin til små relikvier, således den emaljepydede kobberbeklædning af Frøslev-skrinet fra 1100-tallet, fundet i Frøslev mose i Sønderjylland, som nu er blevet så bekendt derved, at sidste års sydslesvigske julemærke gengav tre af dens helgenbilleder. Disse kostbarheder stod gerne på højalteret eller i dets nærhed. Enkelte relikvier bares i kostbare amuletter som det underskønne emaljerede byzantinske kors fra dronning Dagsmars grav i Ringsted.¹⁵

Det mest almindelige relikviagemme var dog en uanselig blykapsel, dannet af en eller flere blyplader, der var ombukket således, at de omsluttede helgenlevningen, der var indsvøbt i et silke- eller linnedstykke. Det var ikke beregnet til at beskues, men til at begraves i hovedalteret. Inden kristendommen nåede hertil, var det blevet således, at kirkens hovedalter, højalteret, var forsynet med en lille *sepulchrum*, en martyrgrav, hvor blykapslen med levninger af en helgen blev nedlagt. Nogle af de første kristne kirker var bygget over martyrs grave. Var graven en sarkofag, brugtes den som bord ved nadveren. Allerede under en romersk biskop indesluttede man i år 270 helgenlevninger i alterbordet, når ikke kirken stod over en helgengrav, der var henflyttet til kirken. Sædvanligvis var kirken viet til den helgen, hvis relikvier den bevarede. Denne blev så kirkens værnehelgen. Det førte til, at kirkemødet i Nicæa 325 forordnede, at hvert alter skulle indeholde relikvier. Hovedalteret blev ikke blot bordet for det, katolicismen lærte om det store messeoffer,¹⁶ men det var, som Yrjö Hirn skriver, »ett omhölja för ett heligt innehåll«. Foruden at følge denne udvikling fandt man støtte i skriften, nemlig i Johannes Åbenbaring 6,1: »Og da det åbnede det 5. segl, så jeg under alteret deres sjæle, som var myrdede for Guds ords skyld og for det vidnesbyrds skyld, som de havde«.

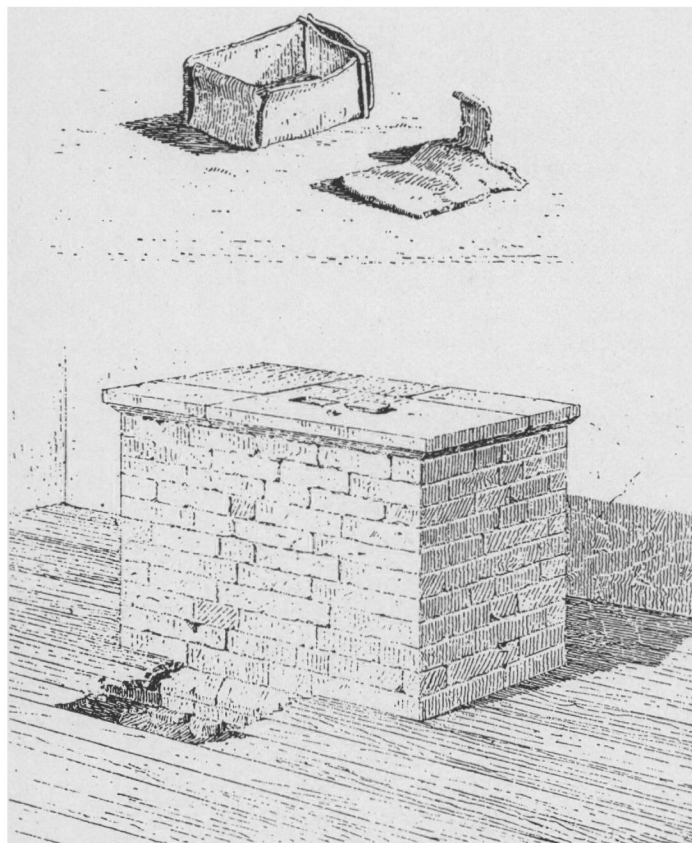

Fig. 13. Relikviegemme af bly samt alterbord med sepulchrum og dæksten i Alslev kirke 1886. Tegning af V. Ahlmann. Efter Helms.

Lige til vore dage har der i *bordpladen* i *Ovtrup kirke* været en helgengrav. Pastor Vassard fortæller 1809, at der »var et firkantet hul på et par tommers størrelse, hvori der fandtes en liden kiste af bly i form af triangel (tresidet pyramide) på et par tommers længde, hvorudi fandtes et lidet stykke ben af størrelse som en negl, indsvøbt i linned, som var næsten hen-smuldret«. - Her var intet dokument med oplysning om, hvis hellige ben det var. Da kirken ifølge indberetning til Ole

Worm 1639 skulle være indviet til Sct. Bartolomæus, skulle man regne med, at knoglestykket må stamme fra denne apostel. Imidlertid nævnes »Vor Frue alter« i kirken i en stolestadestrid 1617, så man kunne fristes til at tro, det er en Frue kirke. Det kan det dog ikke være, da der ikke gaves andre kropslige levninger end hår af jomfru Maria, og her var relikvien beviselig ben.¹⁷

Disse højalterbords helgengrave var indrettet næsten ens. Jacob Helms har i sin »Tufstenskirker« fortalt om forholdene i *Alslev*, der har en tufstenskirke (fig. 13). Alterbordet er også tuf, undtagen pladen, der er samlet af flere stykker hugne kampesten. Over helgenraven ligger en lille rektangulær dæksten. Det lille gravkammer har trappeformede vægge, så pladen hviler på trappen. Blyæsken fandt Helms uskadt, men uden helgenlevning. Ifølge sognedegn A. Christiansens fortælling skulle relikvien være »en stor negl af en helgen«, mest sandsynligt har det dog været et knoglestykke.

Ifølge sognedegnen N. Chr. Bergs meddelelser til J. Helms fandt man 1835 i *Farup kirkes* alterbord, der er bygget af mursten, en lille blyæske med et ben i - »som af en finger«. Der var ikke noget skrift. Begge dele blev igen nedlagt i findestedet.¹⁸

1839 blev den gamle gotiske altertavle i *Ansager kirke* erstattet af et maleri. Ved den lejlighed fandt man relikviagemmet med indhold. Kirkeejerinden, frk. Rosenørn til Nørholm, bad sognepræsten V. J. A. Ramsing om at aflevere fundet til det senere Nationalmuseum, hvilket han fik historikeren, bibliotekar P. G. Thorsen, til at gøre. Ramsing oplyste: »Den er fundet inde i det opmurede alterbord, uden at der ovenpå var noget mærke eller tegn til, at relikvier deri vare nedlagte. Efter at det øverste lag af sten var borttaget, fandtes den lille æske indmuret i kalk og bemærkedes først iblandt gruset«. - Efter dette blev æsken jo ikke fundet i alteret, men på sekundært leje blandt grus, der var faldet ned, mens man fjernede »det øverste lag«, og det må vel være i dette, bordpladen, den

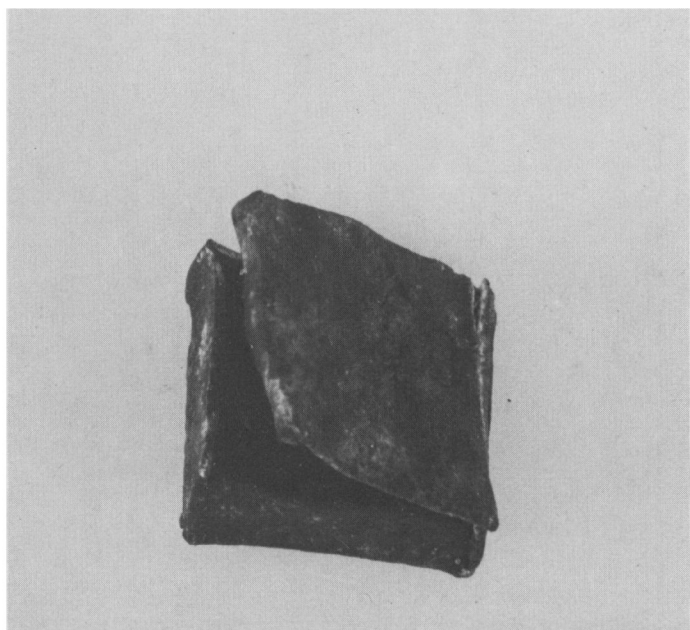

Fig. 14. Relikviagemme af bly fra alteret i Ansager kirke. Omtrent 1/1 str. Foto Nationalmuseet.

har ligget. »Indmuret i kalk« må vel sige, at der sad kalk fast på æsken, så den har næppe ligget i et sepulcrum, men kan have gjort det tidligere, da alteret åbenbart var blevet repareret i tidlig tid, for inderst har det en kerne af kampesten, men er omgivet af munkesten og al, og afgørende er, at selve den oprindelige bordplade endnu findes, nemlig anbragt i kirkemuren, og den har den sædvanlige helgengrav. Gemmet er en firkantet primitiv æske, en lille blyplade, der kun er sammenlagt (fig. 14). Udvendig på dens bund står » + V + I + B + V«, antagelig begyndelsesbogstaverne til en latinsk sætning eller hilsen. På den ene kant findes utydelige spor af to linier, der synes ligeledes at være enkelte bogstaver med kors imellem. I æsken fandtes små benstumper, indsvøbt i fint linned.

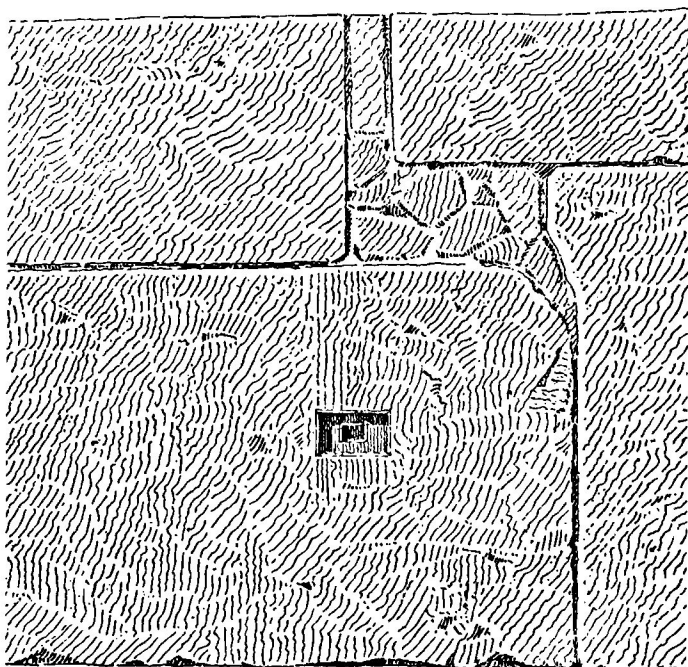

Fig. 15. Udsnit på 1 meters længde af Billum kirkes alterbordsplade, som er dannet af tilhuggede granitstykker, helgenraven ses nær midten.

Om forholdet i *V. Vedsted* har sognets historiker C. Andreasen skrevet følgende: »Alterbordet er opført af tufsten og ommuret i året 1708. I en fordybning i alteret gemtes en lille blyæske, hvori lå et par små stykker ben, indsvøbt i en silkeklud. Disse benstumper sagdes at være levninger af kirkens skytshelgen, St. Andreas. Benene gik tabt under kirkebranden (1845), hvorimod æsken henlå på en hylde bag på alterstativet til henimod slutningen af forrige århundrede«.

I *Brøndum* er alterbordet flyttet, men sepulchrum er bevaret i bordpladen, desværre tomt. Dækstenen, en fint poleret porfyr, ligger på sin plads. Museumsinspektør Knud Krogh fandt ved sine undersøgelser i *Malt kirke*, at det oprindelige alterbords forreste trediedel var brudt ned, men at helgenra-

ven havde været der, idet han i jordfylden fandt et brudstykke af en fint slebet 1,3 cm tyk dæksten fra graven. Flere steder, ja vist de fleste, er også dækstenen borte, f.eks. i *Billum* (fig. 15) og *Lunde*, skønt selve graven findes.

Flere altre blev flyttet eller fornyet. Skete det i luthersk tid, må man regne med, at helgenraven forsvandt, i alt fald relikvien i langt de fleste tilfælde. *Sct. Jacobi kirke i Varde* blev flere gange ramt af ildebrande, der hærgede byen, f.eks. 1590, da østpartiet brændte, og 1812-28 var alteret rykket frem i kordøren og prædikestolen anbragt oven over den. Graven må være forsvundet ved en af disse lejligheder. I *Kalvslund, Nr. Nebel, Fåborg* og andre steder er altrene ikke de oprindelige og har intet sepulchrum.¹⁹

I *Vejen* gamle nedbrudte kirke havde sålbænken i korgavlens vindue på skråningen en forhøjning som en afkortet kegle, og i dennes overflade var der hugget et rundt hul, som F. Uldall mente var et eksempel på »at relikvier har været nedlagt udvendig i kirkens mure«. - Det kan dog ikke have erstattet begravelsen af levninger af kirkens værnehelgen i hovedalteret. Nu er man da også tilbøjelig til at mene, at det drejer sig om en søjlebasis, og ikke nogen grav. Sålbænken er anvendt i den nuværende kirke.²⁰

Den katolske dyrkelse af helgenlevninger kunne efterhånden knytte sig til visse *helgenbilleder*.

Ved reformationen blev helgendyrkelsen forbudt som afguderisk. Kun højalteret skulle bevares, »de andre altere« (sidealtrene) skulle fjernes, men »tavlerne eller billedet kunne kirkeværgerne sla på væggen, at de kunne være gode enfoldiges spejl«, dog skulle billedet, der dyrkedes, borttages og brændes. Om selve relikvierne siges der intet. De fik stiltiende lov til at være på deres gamle plads.

Helgendyrkelsen var en vildfarelse. Bønner til og påberåbelse af døde mennesker var ikke kristendom, man skal ikke have en mellemmand for at bede til Gud. Mangfoldige relikvier var falske, og »eventyr i kirken lød«, når der fortæltes

legender. Alligevel skal vi ikke glemme, at dyrkelsen i sin oprindelige kerne rummede en ærbødighed over for gravens store døde, som var gået gennem pinsler og død for deres tros skyld. Også dette gjorde sig vel stadig gældende, når tusinder af kirkesøgende gennem århundreder bøjede sig i ærefrygt og hengivenhed for helgenlevningen, der i senere tider ofte i glemselens og ligegyldighedens mørke blev ryddet bort. Nu bøjer man sig for andre helte.

Efter dette lidt videre blik omkring i vor katolske middelalder, slutter vi ved granitdøbefonten i V. Nebel kirke. Selv om den hører til den almindelige vestjyske type, der er udbredt fra Kongeåen til Thy, har den dog også sine specialiteter. Foroven på kummen ses nogle små kors indhugget, muligvis fra kirkens indvielse eller en genindvielse. På foden har den en udhugget lilje, og i nøjagtig samme udformning ses den udhugget på en vinduesoverligger på skibet, det beviser, at samme mand har hugget fonten og arbejdet på kirkens opførelse, altså at font og kirke er samtidige. På kummen har fonten en frise af hinanden krydsende, nedadvendte, indhuggede rundbuer ligesom ved fonterne i *Billum* og *Lyдум*, der er tufstenskirker. Tillige har *Billum* det samme mønster i den vestlige, større del af skibets sydmur, dog med buerne vendt opad.

Der er slægtskab og samtidighed mellem mur og font og mellem de to kirker.²¹ De nævnte krydsende buer viser, at arbejdet er senere end ofte antaget. Ved Historisk Samfunds møde i *Billum* 1979 udtalte arkitekt, redaktør Elna Møller, at dette ornament tilhører tiden med teglstenskirkerne, og at en adelig skjoldefrise med tilhørende navne på *Billum* kirkes triumfvæg kunne gælde kirkens fundatorer. Da skjoldefrisen er dateret til begyndelsen af 1300-tallet,²² må man have lov til at slutte, at bortset fra tårne og våbenhuse, der er sengotiske, har byggeriet for størsteparten af de to kirker overskredet tærsklen fra romansk til gotisk tid. Disse dele må være fra tiden mellem 1250 og 1300.

Mange forskellige tanker og lærdomme, vekslende opfattelse af skriften og vekslende kunstretninger, undertiden parret med mere eller mindre personlig ærgerrighed har bevæget folk til at bringe inventaret herind. Dog har de hver på sin måde haft som det egentlige mål at være med til »rosenkrans om kors at vinde«.

NOTER OG HENVISNINGER:

1. Indberetn. til biskop Bloch 1766. C 4-774.
2. O. Nielsen: Skadst Hd., s. 248 ff.
3. O. Nielsen: anf.skr. s. 241 ff. A. Heise i Jy Sml. I, s. 227.
4. O. Nielsen: anf.skr., s. 251.
5. Sst., s. 244 noten. Dan. Adelsårb., 1894. O. Nielsen i Da. Sml. I, s. 325 ff.
6. H. K. Kristensen: Øster Horne Hd., s. 274 f.
7. Sst., s. 107.
8. O. Nielsen: Gl. jy. Tingsv., s. 47. A.Thiset: Da., adelige Sigiler DXX 9, FLVII 56.
9. Fra Ribe Amt 1940, s. 45. H. K. Kristensen: anf.skr., s. 276.
10. O. Nielsen: Skadst Hd., s. 245.
11. H. K. Kristensen: Nørre Horne Hd., s. 513 ff.
12. Meddelelse fra fru Rigmor Lave, Morten Harborg og frue, V. Nebel, samt seminarielektor Verner Bruhn, Esbjerg.
13. Kulturhistorisk Leks. Kinch: Ribe Bys Historie I, s. 564.
14. Otto Norn i kronik i Flensborg Avis 21.10.1966 og i Vestkysten 23.8.1960.
15. Kulturhistorisk Leks. Fritze Lindahl i Nationalmuseets Arbejdsmark 1978, s. 5-16.
16. Messen var og er den katolske kirkes gudstjeneste, i reglen uden prædiken på modersmålet. Den gennemførtes i flere tildels symbolske afdelinger ved alteret og samlede sig om nadveren, nærmest som en ublodig gentagelse af offeret på Golgata. Dens store højdepunkt indtrådte, når præsten opløftede den indviede hostie (brødet, hvori Kristus var tilstede), mens den lille sanctusklokke ringede, og menigheden knælede, for da skete den underfulde forvandling til Kristi legem og blod, samtidig med at Frelsen påny hengav sig som et forsoningsoffer. Derved fik de tilstedeværende og andre, hvis navne præsten nævnede, også afdødes sjæle i skærtsilden, syndernes forladelse, dog ikke for dødsynder. Klokkeren havde navn efter det første ord sanctus (hellig) i lovsangen ved denne højtideligste del af messen, se Fra Ribe Amt 1971, s. 534 ff. Reformatorerne gik skarpt imod læren om messeofret. Den lutherske kirke hævder, at Kristi offer på Golgata er det eneste og henviser til Hebræerbrevet 9.12, og endvidere til, at »i, med og under brødet og vinen«, som man legemligt modtager, møder man Kristus og får del i nadverens nådegave.

17. H. K. Kristensen: Ovtrup Sogn, s. 22. Braun: Der christliche Altar I, s. 610.
18. J. Helms: Tufstenskirker I, s. 150, 180.
19. Meddelelse fra M. Harborg. H. K. Kristensen: Ø. Horne Hd., s. 381. Oplysning fra Varde Museum og Nationalmuseet. C. Andreasen i Fra Ribe Amt VI, s. 343. Provst emer. Kai Schmidt, Esbjerg. Knud Krogh i Fra Ribe Amt 1971, s. 513-47.
20. P. Uldall i Årb. Oldk.Hist. 1894, s. 276 ff. Trap: Danmark IX, 2. s. 998.
21. M. Mackeprang: Danmarks middelalderlige døbefonte.
22. A. Fabritius i Fra Ribe Amt 1956, s. 95 ff.

For fotografier, forskellige oplysninger og anden hjælp takker jeg politiassistent Knud Jensen, Padborg, pens. skoleinspektør Morten Harborg og frue og fru Lave, V. Nebel, Nationalmuseet, lektorerne Bue Kaae og Verner Bruhn, Esbjerg, provst emer. Kai Schmidt, Esbjerg, Varde Museum, museumsinspektørerne Søren Manøe Hansen, Ølgod, og Ole Faber, Varde, frk. Gunhild Jeppesen, Janderup, samt Jørgen Bruhn, Sig, for tegningen fig. 12.